

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 913 (091)+94 (477.7) «18/19»

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ ЯК ДОСЛІДНИЦЬКЕ ПОЛЕ ДЛЯ УЧЕНИХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

Сергій Трубчанінов

Кам'янець-Подільський національний університет імені І. Огієнка
Україна, 32300, м. Кам'янець-Подільський, провул. Михайлівський, 8/4
e-mail: trubtschaninov@gmail.com

Історичну географію звичайно визначають як галузь наукових знань на стику історії та географії. Історики вважають її однією з найважливіших допоміжних історичних дисциплін. Географи відносять історичну (ретроспективну) географію до комплексних дисциплін, що об'єднує наукові напрямки на межі географії та історії.

Становлення історичної географії як галузі історичної науки та навчальної дисципліни у країнах Європи відбувалося у XIX – на початку XX ст. паралельно з поступовим відокремленням географії від історичної університетської освіти. Цей процес можна прослідкувати і на прикладі Півдня України, де на базі Одеського (у 1865-1920 рр. – Новоросійського) університету сформувався потужний науковий центр.

Об'єктом дослідження виступає історична наука на Півдні України у XIX – на початку XX ст. Метою даної статті є визначення місця та значення історичної географії у діяльності учених Південної України протягом XIX – початку XX ст. Запропонована нами проблема досі не була предметом спеціального дослідження у вітчизняній історіографії. Певний фактичний матеріал міститься у роботах загального характеру, що стосуються персоналій відомих учених Півдня України. Так, слід виділити праці сучасних дослідників з Одеси: В. Хмарського, О. Музичка, О. Дьоміна, О. Синявської [1-7]. Діяльність Філіпа Брууна – провідного дослідника історичної географії на Півдні України у другій половині XIX ст., показана у роботі С. Трубчанінова [8].

Сучасники називали Аполлона Скальковського (1808-1898) «Геродотом Новоросійського краю», першим істориком Одеси, «козацьким

Нестором», «Карамзіним Новоросійського краю». В історіографії існують різні оцінки його наукової діяльності. Так, В. Хмарський у своїй монографії та низці статей, ґрунтовно висвітливши життєвий і творчий шлях А. Скальковського, в основному позитивно оцінив доробок ученого, хоча і відзначив явний проурядовий характер його історичних праць. На думку дослідника, одним із найвагоміших і найяскравіших проявів творчості А. Скальковського була його археографічна діяльність, адже у своїх творах він опублікував значну кількість знайдених джерел [1, с. 4-5, 126, 162].

Дослідниця проблем історичної регіоналістики України, теорії та методології історичних досліджень Я. Верменич вказує, що у метафоричному сенсі А. Скальковський являв собою звичний типаж провінційного чиновника-історика, котрий посів становище напівофіційного історіографа. Вона наголошує на тому значному імпульсі, якого надала праця А. Скальковського «Хронологическое обозрение Новороссийского края 1731-1823» (Одеса, 1836-1838) у поширенні термінів «Новоросія» та «Новоросійський край» [9, с. 126-127].

Для позначення території Півдня України А. Скальковський у своїх працях вживав також термін «Степ». Використання цього терміну давало йому змогу відзначити особливість регіону у порівнянні з іншими територіями Російської імперії, дозволяло розглядати освоєння регіону та події у ньому як подвиг російського уряду та народу. Поняття «Степ» визначалося А. Скальковським досить широко – як територія «по обох сторонах Дніпра, між гирлами Дону, Чорним і Азовським морями, гирлом

Дунаю і Західно-Українським кордоном» [10, с. 9].

Не викликає сумнівів, що саме А. Скальковський був одним із перших, хто почав вивчати історичні особливості Півдня України, використовуючи історично-географічний метод дослідження. Фронтальний огляд усіх творів А. Скальковського дозволяє виділити близько 20 праць історично-географічного спрямування, в яких розповідається про історію заселення Південної України (українськими козаками, болгарами, вірменами-католиками, «некрасовцями», ногайцями) та заняття її мешканців.

Серед джерел, які використовувалися при написанні праць А. Скальковського, важливе місце займали картографічні та топонімічні джерела. Зокрема, у 1836 р. він видав, як додаток до своєї праці «Хронологическое обозрение истории Новороссийского края», карту частини Південної України інженера Де-Боскета (1751 р.), яку було знайдено в архіві межового департаменту [1, с. 127].

А. Скальковський заклав наукові підвалини вивчення заселення й освоєння Північного Причорномор'я. У зв'язку з цим його внесок був спеціально відмічений в «Енциклопедическом словаре» Брокгауза і Єфрона [11, с. 746].

Зокрема, А. Скальковський одним із перших серед дослідників звернув увагу на історію ногайських орд у Північному Причорномор'ї. Так, він виділив шість ногайських орд: Буджацьку, Єдисанську, Джембуйлуцьку, Єдичкульську, Кубанську та Киргизьку [12, с. 45-47]. Їх перебування у Північному Причорномор'ї він розглядав як статичний процес, незмінний протягом усієї доби козацтва. Опираючись на дані запорозького архіву, А. Скальковський дійшов висновку, що власне ногайською ордою, запорожці та поляки називали найчисельнішу Єдисанську, яку він ототожнював з Очаківською. Також Джембуйлуцька орда, що перебувала під владою Кримського ханства з 20-х років XVIII ст., ототожнювалася ним із Перекопською ордою XVI-XVII ст. на підставі однієї території кочування. На погляд сучасного дослідника історії ногайців В. Грибовського, еkleктизм і компілятивний підхід до джерел не дозволили А. Скальковському зорієнтуватися у хронології ногайських міграцій до Північного Причорномор'я. І все ж, завдяки напрацюванням А. Скальковського окреслилися контури ногайської проблематики у тематичному комплексі дослідження історії Північного Причорномор'я. Виокремлення ногайців із загального масиву причорноморських «татар» вигідно

відрізняє його праці від решти сучасних йому істориків [13, с. 59].

Розповідаючи про господарство та традиційні промисли мешканців Південної України, А. Скальковський порівнював сучасний йому стан з більш давніми періодами. Так, він вказував на подібність тогочасного рибальства та давньогрецького. У зв'язку з цим дійшов висновку, що вивчення стану Чорноморського узбережжя середини XIX ст. зможе багато у чому пояснити давнину [14, с. 418].

Розглядаючи розвиток торгівлі на Півдні України наприкінці XVIII – першій половині XIX ст., А. Скальковський важливе місце надавав географічним умовам регіону [15, с. 318, 352]. Географічний чинник, на його думку, мав також значний вплив на історичний розвиток Одеси [16, с. 11, 85]. А. Скальковський ввів до наукового обігу рескрипт Катерини II, який було знайдено ним в архіві у Катеринославі. Як відомо, у тексті цього документу відзначалося «вигідне розташування Хаджибея біля Чорного моря», чим диктувалася необхідність будівництва військової гавані та купецької пристані [17, с. 33].

Коли А. Скальковський вперше у своїх працях згадав про місцезнаходження Запорозької Січі (1836 р.), це питання на той час залишалось ще відкритим. Так, одні автори вказували на розташування Нової Січі на р. Підпільна, інші – навпроти Кам'яного Затону, у гирлі р. Бузулук, або у с. Покровському біля Нікополя. У «Хронологическом обозрении истории Новороссийского края» А. Скальковський згадує про головну Січ на острові Хортиця [18, с. 12]. «Другу і прикордонну Січ» він ідентифікує з Олешками, та вказує, що тут вона перебувала не один раз [18, с. VIII, 178].

Після знахідки архіву Запорозької Січі, дослідник став розглядати питання місцезнаходження Січей у зв'язку з місцеперебуванням військового управління – Кошу. Він спершу поділив їх на Стару Січ (Капулівську), Олешківську при ханах (яку називав ще Ногайською), й останню Січ, у с. Покровському. Однак в «Очерках Запорожья» історик вирішив називати Коши «відповідно історії» – Польським, з розташуванням на острові Хортиця (1570-1712), Кримським (в Олешках до майже 1736 р.), та Російським (у Новій Січі у с. Покровське з 1734-1735 рр.) [19, с. 209-210].

Микола Надеждін (1804-1856) – неординарний учений і літератор першої половини XIX ст. У 1836 р. через публікацію на сторінках «Телескопа» першого з «Філософічних листів» П. Чаадаєва М. Надеждін був позбавлений

звання професора Московського університету та засланий до Вологодської губернії. Відірваний від літературного життя Росії, він спрямував свою наукову діяльність у географію й етнографію [20, с. 233, 235].

Одеський період (1838-1842) був одним із самих плідних у науковій діяльності М.Надеждіна. Учений брав активну участь у науковому, культурному житті міста та краю. Фактично він став одним з організаторів Одеського товариства історії і старожитностей (далі – ОТІС) [21, с. 76-77].

У 1840-1841 рр. за дорученням ОТІС М.Надеждін здійснив поїздку південнослов'янськими землями з метою вивчення «фізіономії, вдачі та звичаїв нащадків древніх язигів, половців, печенігів, які панували колись у степах Північного Причорномор'я; дослідження старожитностей слов'янських у сербів, словаків, чехів, русинів...». М.Надеждін блискуче впорався із цим завданням. У своїй доповіді про подорож, зачитаній у 1842 р., ним були сформульовані основні напрямки майбутньої діяльності ОТІС щодо вивчення історії, етнографії, культури південних слов'ян [20, с. 235-236; 22].

М.Надеждін вважав за необхідне для всебічного знання про історичне минуле краю розширяти сферу пошуків, звертаючи увагу на матеріальні, письмові та топонімічні пам'ятки. Зокрема, він здійснив порівняльний аналіз топоніміки Північного Причорномор'я та відомостей, що містилися у працях античних авторів і руських літописах. У першому томі «Записок» ОТІС було опубліковано дві історично-географічних розвідки М.Надеждіна. Робота, присвячена Геродотовій Скіфії, написана на підставі скрупульозного вивчення праць Геродота й інших античних авторів, була проілюстрована однією з перших у науковому світі авторською картою-реконструкцією Скіфії («Геродотова Скифия, расположенная в нынешних местностях») [23]. У розвідці про місце розташування літописного Пересічення, який належав племінному союзу уличів, М.Надеждін ототожнив його з с. Пересечені в Оргієвському повіті Бессарабії [24]. У наш час ця гіпотеза не знаходить підтримки у спеціалістів.

Із переїздом у 1842 р. М.Надеждіна до Петербургу його подальша наукова діяльність була пов'язана з Російським географічним товариством. Проте і проживаючи у Петербурзі, учений продовжував цікавитися вивченням Північного Причорномор'я [20, с. 237].

Одним з п'яти членів-засновників ОТІС був уродженець Смоленська Микола Мурзакевич

(1806-1883), який отримавши освіту у Московському університеті, оселився в Одесі, де почав займатись науковими дослідженнями. Влітку 1835 р. М.Мурзакевич здійснив свою першу наукову подорож до Криму. Дослідивши старожитності Херсонеса, він опублікував нарис у популярному часописі «Одесский вестник» [25].

У 1836 р. М.Мурзакевич допоміг підготувати до друку переклад з французької мови «Арріана Періпл Понта Евксинського», який здійснив А.Фабр, правитель канцелярії Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора М.Воронцова, у майбутньому активний член ОТІС [26, с. 176, 186; 27, арк. 100-115]. Того ж року була видана літографським способом підготовлена М.Мурзакевичем карта давньогрецьких поселень на берегах Чорного й Азовського морів [28].

Завдяки своїй монографії «Історія генуезьких поселень в Криму», яку було опубліковано в Одесі у 1837 р., він став відомим і за кордоном. У 1838 р. М.Мурзакевич здобув ступінь магістра філософії у Московському університеті та наступного року став професором російської історії та статистики Рішельєвського ліцею. Незмінно з 1839 р. М.Мурзакевич був секретарем ОТІС, у 1875-1883 рр. – віцепрезидентом ОТІС. У 1852-1857 рр. працював на посаді директора Рішельєвського ліцею [29, с. 23-24]. Серед навчальних дисциплін, які викладав у ліцеї М.Мурзакевич, був курс «Руських древностей». Він, зокрема, передбачав вивчення меж Руської землі, її вод, жителів тощо [27, арк. 11].

Більшість його наукових праць, що стосувалися Північного Причорномор'я, було опубліковано на сторінках «Записок» ОТІС. Переважно у них аналізувалися письмові та нумізматичні джерела, стан пам'яток старовини епохи середньовіччя. Змістовні наукові публікації та подорожні записки М.Мурзакевича не втратили свого значення й у наш час.

Найбільш плідно у ХІХ ст. в Одесі історичною географією займався Філіп Якоб Бруун (1804-1880), або як його називали в Одесі російською – Філіп Карлович Брун. Уродженець Фінляндії, випускник Дерптського університету 1825 р., він з 1832 р. належав до професорської корпорації Рішельєвського ліцею, після відставки за вислугою років працював у середніх навчальних закладах. Дослідженням проблем історичної географії Північного Причорномор'я Ф.Брун зацікавився після випадкової знахідки у 1846 р. мармурової плити з римським імператорським декретом 201 року біля

с. Коротне у Нижньому Подністров'ї [8, с. 344-349]. Про цю знахідку він повідомив відомого німецького дослідника Т. Момзена, а власні міркування щодо значення пам'ятки висловив 1853 року у розвідці, присвяченій історії давньогрецької колонії Тіра [30].

У 1862 р. за дорученням ОТІС Ф. Брун здійснив поїздку до гирл Південного Бугу та Дніпра. Особливо його цікавило питання про можливе сполучення у давнину Дніпра з Азовським морем [31]. Петербурзька Археологічна комісія доручила Ф. Бруну обстежити узбережжя Чорного і Азовського морів, гирла річок Дністра, Південного Бугу, Дніпра і Дону, що й було здійснено влітку 1864 і 1865 рр. Наслідком цього обстеження та вивчення свідчень античних авторів стала робота Ф. Бруна про Скіфію [8, с. 352].

Після того, як Рішельєвський лицей був реорганізований у Новоросійський університет, 1866 року Ф. Брун був запрошений на посаду доцента кафедри всесвітньої історії. Особливий інтерес Ф. Бруна викликала історія італійських колоній у Північному Причорномор'ї [8, с. 349, 352]. 1866 року з'явилася ґрунтовна стаття на цю тему, опублікована французькою мовою у «Записках» Імператорської Академії наук [32].

Ф. Брун отримав докторську ступінь у Йенському університеті у 1835 р., проте для обрання на посаду професора за статутом російських імператорських університетів 1863 р. цього було недостатньо. 11 грудня 1867 р. на засіданні історично-філологічного факультету одностайно було прийнято рішення про обрання Ф. Бруна доктором історії. У поданні декана факультету В. Григоровича підкреслювалося: «Майбутні історики та географи Новоросійського краю з вдячністю визнають ці заслуги [Ф. Бруна. – *С.Т.*]. Не тільки географічні свідчення, але й думки, що стосуються найважливіших історичних даних, представлені нашим ученим з особливим успіхом. Ми згадаємо лише про його трактат, що стосується річкового сполучення між Дніпром і Доном, трактат, в якому пояснюється похід Русів. Нарешті, п. Бруну Одеса зобов'язана поясненням перших, самих темних, сторінок своєї історії» [33, арк. 11]. У засіданні ради Імператорського Новоросійського університету 5 лютого 1868 р. Ф. Бруну була присуджена ступінь доктора всесвітньої історії [33, арк. 6, 9].

У 1868 р. у науковій періодиці Європи вийшло оголошення такого змісту: «Університет Одеси на знак визнання його наукових досягнень у галузі історії та географії узбережжя

Чорного моря, особливо генуезьких колоній, надає ступінь доктора історії колишньому професорові Рішельєвського лицей Філіпу Бруну» [8, с. 349].

Наступного року історично-філологічний факультет вийшов з клопотанням про обрання виконуючого обов'язки доцента Ф. Бруна екстраординарним професором. Список опублікованих за рік праць Ф. Бруна налічував 9 позицій. У клопотанні особливо зазначалося, що під керівництвом Ф. Бруна студент Нагуєвський написав «міркування про древні грецькі періпли» [33, арк. 12-12зв.]. У майбутньому Дарій (Даріуш) Нагуєвський стане професором Казанського університету, відомим знавцем античної літератури [34, с. 293].

У лютому 1869 р. рада університету обрала Ф. Бруна екстраординарним професором. Після того, як 1 червня 1871 р. закінчився термін його перебування на посаді, він відмовився від пропозиції факультету продовжувати службу, але погодився працювати приватним викладачем. Відтоді щороку Рада приймала рішення про запрошення Ф. Бруна як приватного викладача. Як доцент Ф. Брун читав в університеті курси історичної географії (власне історія географічних відкриттів. – *С.Т.*), історичного землезнавства (власне історична географія – *С.Т.*), етнографії Скіфії. Як професор – річний курс з історії стародавнього Сходу та розрахований на два роки курс історії середніх віків [8, с. 349, 352-353].

Навчально-педагогічна діяльність Ф. Бруна знаходила схвалення колег і студентів. Так, історик О. Маркевич, який знав Ф. Бруна зі студентських років, зазначав: «професора Бруна всі студенти дуже любили за його нескінченну доброту та взагалі найвищою мірою симпатичний характер... Варто було Бруну вийти з аудиторії, його оточував натовп студентів усіх факультетів з найрізноманітнішими питаннями... Віра у його знання була у нас безмежна. Подумавши 2-3 секунди, Брун відповідав на які завгодно питання або, принаймні, називав книги, де можна було дізнатися те, про що запитували... Проф. Брун мав репутацію знаменитого вченого... відомостями він володів величезними і вмів їх групувати чудово. В історичній географії Південної Росії, власне Чорномор'я, він був, без сумніву, першим фахівцем у свій час, власне такого і тепер немає...» [35, с. 188-192]. Інший колишній студент Новоросійського університету, відомий літературознавець Д. Овсянико-Куликовський називав Ф. Бруна представником типу німецького вченого «добрих старих часів», вічно юного духом,

ентузіаста науки, який був здатний з великим захопленням говорити годинами про якесь спірне питання історичної географії й етнографії Південної Росії [36, с. 86].

1879 року дванадцять статей з історичної географії Північного Причорномор'я, які з'явилися у різні роки, увійшли до авторського зібрання творів Ф. Бруна «Чорномор'я. Збірник досліджень з історичної географії Південної Росії (1852-1877 роки)». Збірник був удостоєний престижної у Росії Уваровської премії [37]. Друга частина цього збірника побачила світ вже після смерті Ф. Бруна [38]. У 1881 р. праці Ф. Бруна були відібрані для участі у виставці під час проведення III міжнародного географічного конгресу у Венеції [39].

Віктор Григорович (1815-1876), один із основоположників слов'янської філології у Російській імперії у 1865-1876 рр. був професором у Новоросійському університеті. Він вивчав пам'ятки слов'янської писемності, історичні зв'язки слов'янських літератур і мов, історію Сербії, археологію й етнографію Південної України. В. Григорович доводив, що Північне Причорномор'я було важливим районом проникнення античної та візантійської культури на територію Східної Європи, найдавнішою зоною поширення християнства серед слов'ян, регіоном розвитку давніх культур. Із Одеси він здійснив низку наукових експедицій у райони Нижнього та Середнього Подністров'я, Бессарабії, Північного Приазов'я та Криму [6, с. 40-41].

На засіданні ради університету 17 листопада 1869 р. історико-філологічним факультетом був представлений проект топографічних, історичних та археологічних досліджень узбережжя Чорного моря, складений професорами Ф. Бруном, В. Григоровичем, Ф. Струве та В. Юргевичем. За три роки планувалося обстеження пам'яток античності, візантійсько-слов'янської епохи та часів існування італійських колоній на Чорному морі. Університетські вчені просили у міністерства дві тисячі карбованців на рік для поїздок і проведення археологічних розкопок під час літніх вакацій. Рада університету підтримала проект, проте негативна відповідь міністерства перекреслила плани одеських професорів [6, с. 42].

Розселення слов'ян досліджував Олександр Кочубинський (1845-1907) – історик, філолог, слов'янознавець; професор, декан історико-філологічного факультету Новоросійського університету. Зокрема, у 1885 р. була надрукована складена ним карта розселення слов'ян у IX ст. [40].

Серед учених-істориків Одеси і України постать Олексія Маркевича (1847-1903) доволі відома. В Одесі він провів найпродуктивнішу частину свого життя, працюючи приват-доцентом, а згодом професором Новоросійського університету. Історично-географічний метод дослідження якнайкраще О. Маркевич застосував у своїй відомій праці «Місто Качибей або Гаджибей – попередник Одеси». Історія цього поселення розглядалася від XV ст. до взяття його у кінці XVIII ст. регулярними військами Російської імперії та козаками-чорноморцями. О. Маркевич показав вплив географічних умов краю на життя Хаджибею. Зокрема, він вказував, що литовсько-руський Качибей, перша письмова згадка про який датується 1415 роком, знаходився на Жеваховій горі між Хаджибейським і Куяльницьким лиманами, А от відроджений турками у середині XVIII ст. Хаджибей, який набув значення експортного порту, військового й адміністративного центру, розміщувався на місці сучасної Одеси [41, с. 2-7, 26-27, 31].

Представляють інтерес роботи О. Маркевича з історії економічного розвитку Півдня України. Зокрема, підкреслюючи, що своїм бурхливим розвитком Одеса завдячує торгівлі, О. Маркевич відзначав вигідне географічне розташування міста на перетині шляхів сполучення [42, с. 197].

З Новоросійським університетом у 1893-1906 рр. була пов'язана діяльність Павла Іванова (1860-1917) – одного з представників київської історичної школи В. Антоновича. В якості приват-доцента він читав спеціальний курс «Нарис історії Новоросійського краю у царювання імператриці Катерини II», необов'язковий курс «Історія малоросійського козацтва». За тематикою праці П. Іванова розподіляються на дві групи – з історії середньовічної Волинської землі та Південної України наприкінці XVIII ст. Головна праця дослідника одеського періоду «Історичні долі Волинської землі» (1895), являла собою доповнений і перероблений текст його студентської кандидатської праці [3; 4]. Професор російської історії Новоросійського університету Іван Линниченко (1857-1926), скандально відомий своєю рецензією на монографію Д. Багалія, написав нищівну рецензію і на монографію П. Іванова, наголошуючи на фактичних помилках автора, його невмінні критично підходити до джерел і думок інших авторів. Ця рецензія залишилася не тільки в особистому архіві І. Линниченка, але й була надрукована окремим виданням [4, с. 162; 43].

Дослідник інтелектуального життя Одеси О. Музичко стверджує, що за час своєї праці у Новоросійському університеті І. Линниченко «міг записати на свій карб багато заслуг (виховання солідної кількості учнів, заснування Бібліографічного товариства), але лише не фундаментальні наукові праці. Фактично він перетворився на мемуариста та публіциста» [44, с. 648]. У той же час відзначимо активну критику наукових праць, якою займався І. Линниченко. Зокрема, крім згаданої роботи П. Іванова, під нищівну критику І. Линниченка потрапили роботи учнів В. Антоновича історично-географічного спрямування – В. Ляскоронського [45] і В. Данилевича [46].

Таким чином, витоки дослідження проблем історичної географії ученими Півдня України відносяться до першої половини – середини ХІХ ст. Це пов'язано з діяльністю А. Скальковського, М. Надеждіна, М. Мурзакевича, Ф. Бруна та В. Григоровича. У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. історична географія перебувала у дослідницькому полі О. Кочубинського, О. Маркевича, І. Линниченка, П. Іванова й ін. учених. З дослідницьких проблем науковців найбільше хвилювали: розселення скіфських племен, грецька й італійська колонізація, Кримське ханство та ногайські орди у Північному Причорномор'ї, козацтво, приєднання краю до Російської імперії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Хмарський В.М. З історії розвитку археології на Півдні України: Аполлон Скальковський / В.М. Хмарський; Одес. держ. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 1998. – 318 с. – (Записки іст. ф-ту; Вип. 6).
2. Новікова Л.В. Аполлон Скальковський / Людмила Новікова, Вадим Хмарський // Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – Вип. 12. – С. 52-73.
3. Музичко О.Є. До історії київської історичної школи: Павло Андрійович Іванов / О.Є. Музичко, В.М. Хмарський // Укр. іст. журн. – 2006. – № 5. – С. 144-155.
4. Музичко О. Український історик П.А. Іванов: основні етапи біографії та наукова спадщина / Олександр Музичко, Вадим Хмарський // Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 17. – С. 155-176.
5. Музичко О. Слов'янознавчі студії професора І.А. Линниченка / О. Музичко // Проблеми слов'янознавства. – 2008. – Вип. 57. – С. 28-41.
6. Дьомін О.Б. Шукач слов'янських скарбів В.І. Григорович: монографія / О.Б. Дьомін, М.В. Алексеєнко; ОНУ ім. І.І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса: ОНУ, 2015. – 482 с.
7. Синявська О.О. Історик Олексій Іванович Маркевич: життя та діяльність. До сторіччя з дня смерті / О.О. Синявська; відп. ред.: З.В. Першина; ОНУ ім. І.І. Мечникова. – Одеса: Астропринт, 2003. – 113 с.
8. Трубочанінов С.В. «Перший історико-географ Південної Росії» (Філіп Бруун) / С.В. Трубочанінов // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. – Т. 23. – С. 344-359.
9. Верменич Я. Південна Україна на цивілізаційному пограниччї / Ярослава Верменич; відп. ред. В.А. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. – 481 с.
10. Скальковский А.А. Опыт статистического описания Новороссийского края: [в 2 ч.]. – Одесса: в типогр. Л. Нитче, 1850-1853. – Ч. 1: География, этнография и народосчисление Новороссийского края. – 1850. – [4], 364, [2] с.
11. Милоков П. Колонизация России / П. Милоков // Энцикло-педический словарь / Изд. Ф.А. Брокгауз и И.А. Ефрон. – СПб., 1895. – Т. 15-А, полутом 30. – С. 740-746.
12. Скальковский А.О. История Новой Сичи, або останнього Коша Запорозького / А.О. Скальковский; пер. українською Т.С. Завгородньої. – Дніпропетровськ: Січ, 1994. – 678 с.
13. Грибовський В. Процес міграції ногайців до території Кримського ханства у І половині ХVІІІ ст. / В. Грибовський // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К.: Інститут української археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2001. – Т. 6. – С. 58-70.
14. Скальковский А.А. Древнее и нынешнее рыболовство в Новороссийском крае / А.А. Скальковский // Журн. Мин. внутр. дел. – 1846. – Ч. 15. – № 4-9. – С. 404-485.
15. Скальковский А.А. Торговая промышленность в Новороссийском крае / А.А. Скальковский // Журн. Мин. внутр. дел. – 1850. – Кн. 3, март. – С. 313-360.
16. Скальковский А.А. Историко-статистический опыт о торговых и промышленных силах Одессы / А.А. Скальковский. – Одесса: Гор. тип., 1839. – 88 с.
17. Скальковский А.А. Первое тридцатилетие истории города Одессы, 1793-1823 / А.А. Скальковский. – Одесса: Гор. тип., 1837. – V, 296 с.
18. Скальковский А.А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1731-1823. Ч. 1-2 / А.А. Скальковский. – Одесса: Гор. тип., 1836. – Ч. 1: с 1731 по 1796. – XI, 288 с.
19. Скальковский А.А. Очерки Запорожья / А.А. Скальковский // Журн. Мин. народн. проsv. – 1840. – Ч. 25. – Кн. 3. – С. 191-226; Ч. 26. – Кн. 4. – С. 27-42. – (Отд. 2, Словесность, науки и искусства).
20. Скрипник В.В. Роль М.І. Надеждіна у становленні народознавства на півдні України у середині ХІХ ст. / В.В. Скрипник // Науковий вісник. – Одеса: Одеський державний економічний університет, 2009. – № 21 (99). – С. 233-244.
21. Хмарський В.М. Археологічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей / В.М. Хмарський. – Одеса: Астропринт, 2002. – 400 с.
22. Надеждин Н. Отчет о путешествии, совершенном в 1840 и 1841 годах по Южно-Славянским землям / Н. Надеждин // Записки Одесского общества истории и древностей (далі – ЗООИД). – Одесса: Гор. тип., 1844. – Т. 1. – С. 518-548.
23. Надеждин Н. Геродотова Скифия, объясненная через сличение с местностями / Н. Надеждин // ЗООИД. – Т. 1. – С. 3-114, карта.
24. Надеждин Н. О местоположении древнего города Пересечена, принадлежавшего народу Угличам // ЗООИД. – Т. 1. – С. 243-256.
25. Мурзакевич Н.Н. Краткая история древнего Херсона / Н.Н. Мурзакевич // Одесский вестник. – 1836. – 8, 11 янв.
26. Сосса Р.І. Дослідження з історії картографії України / Р.І. Сосса // Укр. іст. журн. – 2008. – № 3. – С. 176-201.
27. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 148, оп. 1, спр. 3, 148 арк.
28. Карта древних эллинских поселений по берегам Черного и Азовского морей [Карты] / сост. Н.М. [Н.Н. Мурзакевич]. – Одесса: Лит. Д. Кленова, [1836]. – 1 к.
29. Хмарський В. Археологічна діяльність Одеського Товариства історії і старожитностей у роки віце-президентства М.Н. Мурзакевича (1875-1883) / Вадим Хмарський // Український археологічний щорічник. – К.-Нью-Йорк, 2002. – Вип. 7. – С. 23-55.
30. Брун Ф.К. О местоположении Тираса / Ф.К. Брун // ЗООИД. – 1853. – Т. 3. – С. 47-66.
31. Брун Ф.К. Следы древнего речного пути из Днепра в Азовское море / Ф.К. Брун. – Одесса: Гор. тип., 1862. – 50 с.
32. Bruun Ph. Notices historiques et topographiques, gues concernant les cobnies italiennes en Cazarie / Ph. Bruun // Memoires de l'Academie de St.-Petersburg. – St.-Ptb, 1866. – Serie VII. – Т. 10. – № 9. – P. 1-100.
33. ДАОО, ф. 45, оп. 11, спр. 2 (1868 р.), 17 арк.
34. Перевод «Энеиды» Вергилия в социокультурном контексте России конца ХІХ века (25 писем А.А. Фета Д.И. Нагуевскому) / [Алмазова Н.С., подгот. текста, предисл. и коммент.] // Мир историка: историографический сборник. – Омск: Изд-во ОмГУ, 2007. – Вып. 3. – С. 290-333.

35. Маркевич А. И. Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета: Историческая записка и академические списки / А.И. Маркевич. – Одесса: Экономическая типография (б. Одесского вестника), 1890. – XV, [1], 734, [2], XC с.

36. Овсяннико-Куликовский Д.Н. Воспоминания / Д.Н. Овсяннико-Куликовский. – Петербург: Время, 1923. – 188 с.

37. Отчет о двадцать первом присуждении наград гр.Уварова // ЖМНП. – 1878. – Часть СС. – Отд. IV. – С. 10-12.

38. Брун Ф.К. Черноморье: сборник исследований по исторической географии Южной России (1852-1877 гг.) / Ф.К. Брун. – Одесса: Тип. Г. Ульриха, 1880. – Ч. 2. – 418 с.

39. ДАОО, ф.45, оп.4, спр.2862, 7 арк.

40. ДАОО, ф.158, оп.1, спр.12, 2 арк.

41. Маркевич А.И. Город Качибей или Гаджибей – предшест-

венник Одессы / А.И. Маркевич // ЗООИД. – 1894. – Т. 17. – С. 1-72.

42. Маркевич А.И. Торговля и промышленность / А.И. Маркевич // Одесса. 1794-1894: К 100-летию города / Под ред. А.И. Кирпичникова, В.К. Надлера, А.С. Бориневича и др. – Одесса: типогр. А. Шульце, 1895. – С. 145-236.

43. ДАОО, ф.153, оп.1, спр.156, 12 арк.

44. Музичко О. Одеса другої половини XIX – початку XX ст. як науковий центр: історичні джерела vs історіографічної традиції / Олександр Музичко // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К.: [Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України], 2009. – Т. 19. – Кн. 1. – С. 643-654.

45. ДАОО, ф.153, оп.1, спр.612, 1 арк.

46. ДАОО, ф.153, оп.1, спр.155, 6 арк.

Трубчанинов Сергій Історична географія як дослідницьке поле для учених Півдня України (XIX – початок XX ст.)

У статті охарактеризовано дослідження учених Півдня України у галузі історичної географії протягом XIX – початку XX ст. Окреслено головні проблеми, які цікавили науковців у площині історично-географічного дослідження Північного Причорномор'я. Вказується на місце історичної географії у творчості відомих істориків Півдня України у XIX – на початку XX ст. Зокрема, охарактеризовано творчість А. Скальковського, М. Мурзакевича, М. Надєждіна, О. Маркевича, І. Линниченка. Наголошується на вагомому внескові в історично-географічне вивчення регіону Ф. Брууна (1804-1880).

Ключові слова: історична географія, Південь України, Північне Причорномор'я, Філіп Бруун, Новоросійський університет

Трубчанинов Сергей Историческая география как исследовательское поле для ученых Юга Украины (XIX – начало XX в.)

Охарактеризованы исследования ученых Юга Украины в области исторической географии на протяжении XIX – начала XX в. Определены главные историко-географические проблемы, интересовавшие ученых. Указывается на значение исторической географии в творчестве известных историков Юга Украины в XIX – начале XX в. В частности, освещены научные достижения в этой сфере А. Скальковского, Н. Мурзакевича, Н. Надеждина, А. Маркевича, И. Линниченка. Подчеркивается существенный вклад в историко-географическое изучение региона Ф. Брууна (1804-1880).

Ключевые слова: историческая география, Юг Украины, Северное Причерноморье, Филипп Бруун, Новороссийский университет

Trubchaninov Sergiy Historical geography as a research field for scientists of Southern Ukraine (XIX – early XX century)

The article describes the researches of scientists of the South of Ukraine in the branch of the historical geography during the XIX – early XX century. Russian aggressive policy in the Crimea and in Eastern Ukraine has activated the importance of the historical studies of Southern Ukraine which contain the historical-geographical component.

Basic problems that interested scientists in the plane of historical-geographical study of the Northern Black Sea Coast (settlement Scythian tribes, Greek and Italian colonization, the Crimean Khanate, the history of the Cossacks, joining of the land to the Russian Empire) are outlined. It is indicated on the place of the historical geography in the works of the famous historians of Southern Ukraine (Apollon Skalkovsky, Nicholas Murzakevych, Oleksiy Markevych, Ivan Lynnychenko etc.). It highlights the scientific achievements of the leading researchers in this field of historical knowledge (Nicholas Nadyezhdin, Philip Bruun). In particular, it is noted that N. Nadyezhdin (1804-1856) made a significant contribution to the study of geography of the Scythia of the Herodot in the first half of the XIX century. In 1868 F. Bruun (1804-1880) was awarded by the Imperial Novorossiia University a doctorate in the world history for his fundamental work on the historical geography of the Northern Black Sea.

Keywords: historical geography, Southern Ukraine, Northern Black Sea Coast, Philip Bruun, Fedir Petrun, Novorossiia University

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Михайлуца М.І., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 12.09.2016 р.